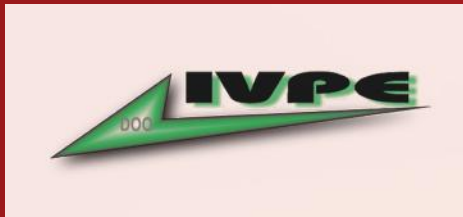

SOSYAL VE İNSANİ BİLİMLER

Teori, Güncel Araştırmalar ve
Yeni Eğilimler

Doç. Dr. Seda Topgül

SOSYAL VE İNSANİ BİLİMLER

ISBN: 978-9940-46-044-0

IVPE 2020

SOSYAL VE İNSANİ BİLİMLER

Teori, Güncel Araştırmalar ve Yeni Eğilimler

Editör
Doç. Dr. Seda TOPGÜL

Editör
Doç. Dr. Seda TOPGÜL

Birinci Baskı •© Ekim 2020 /Cetinje-Karada

ISBN 978-9940-46-044-0•

© copyright All Rights Reserved

web: www.ivpe.me

Tel. +382 41 234 709

e-mail: office@ivpe.me

Cetinje, Karadağ

ÖN SÖZ

Sosyal bilimler toplumun ve toplumsal yaşantının çeşitli görünümünü gösteren bilimler kümesidir. Felsefeden, sosyolojiye, tarihe, ekonomiye, siyasal bilimlere, hukuka, sanata, psikolojiye, arkeolojiye kadar birçok bilimi kapsamına almaktadır. “Sosyal ve İnsani Bilimler Teori, Güncel Araştırmalar ve Yeni Eğilimler” isimli kitabımız da farklı alanlardan derlenmiş 30 çalışmanın harmanlanması ile ortaya çıkmıştır. Arkeolojiden edebiyata, felsefeden iletişime, tarihten sosyal hizmet alanına kadar geniş bir perspektif çerçevesinde her bölümde farklı disiplinlerden yazarların kendi çalışmalarından örnekler sunulmaya çalışılmıştır.

Sosyal bilimlerdeki araştırmalar gerçeklerin ortaya çıkarılmasına katkı sağlamak için yapılmaktadır. Farklı sosyo-kültürel geçmişe sahip araştırmacıların uzmanlık alanları ile gerçekleştirdikleri çalışmalar, bilimin birikimli ilerlemesine de katkı sağlamaktadır. Bu sayede çalışmanın perspektifler harmonisi ile sosyal bilimler alanında yararlanılabilecek bir kitap haline gelmesi de olanaklı olmaktadır.

Disiplinler arası yaklaşımla ele alınan farklı konularla sosyal bilimler alanına katkı sağlamak ve bu doğrultuda hem akademik çalışma yapmak isteyenlerin, hem de ilgili konularda bilgi sahibi olmak isteyenlerin başvurabileceği bir kaynak olabilmek başlıca amacımızdır.

Bizleri onurlandırarak derlememize makaleleri ile katkıda bulunan sevgili hocalarımıza, anlayışlı yorumları ve katkılarından dolayı değerli hakemlerimize, bu basımın ortaya çıkması için çaba gösteren sayın yetkililere ve yayınevimize desteklerinden dolayı içtenlikle teşekkür ederim.

Doç. Dr. Seda TOPGÜL

Ekim 2020, Antalya

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM I

Çağatay YÜCEL

MARDUK (AKİTU) BAYRAMI VE ŞENLİKLERİ1

BÖLÜM II

Fatma ŞEKER & Tuğba DEMİR

HİTİT ÇİVİ YAZILI KİL TABLETLERİ IŞIĞINDA

ANADOLU'DA ARI ve BAL18

BÖLÜM III

Emrullah YAKUT

NEY SOKAĞINDA MUTLU BİR TESADÜF: NEDİM, ŞEVKET-İ
BUHÂRÎ'Yİ OKUDU MU?31

BÖLÜM IV

Fulya KİNCAL

MODERNISM IN AMY LEVY'S POETRY: UNDOING THE
MAPPED IDENTIFICATIONS39

BÖLÜM V

Hasan GÜNEŞ

TURALI UND SEİNE STREİTBARE FRAU VI. Turalı Ve Savaşçı
Karısı59

BÖLÜM VI

Sevgi ILICA

NİKOLAY LESKOV'UN ESERLERİNDE KADIN VE AİLE:
MTSENSKLİ LADY MACBETH VE *MÜHÜRLÜ MELEK*

(WOMAN AND FAMILY IN THE WORKS OF NIKOLAI
LESKOV: *LADY MACBETH OF THE MTSENSK DISTRICT* AND
THE SEALED ANGEL)65

BÖLÜM VII

Pınar TÜRKMEN BİRLİK

FOUCAULT'NUN SON DÖNEMİNDE DİRENME, SÖYLEM VE
DİL ARASINDAKİ İLİŞKİLERE KENDİLİK TEKNİKLERİ
AÇISINDAN BİR BAKIŞ77

BÖLÜM VIII

Mehmet Nadir ÖZDEMİR

HAÇLI SEFERLERİ BAŞLADIĞINDA ABBASİ
HALİFELİĞİNİN VE SELÇUKLULARIN TUTUMU95

BÖLÜM IX

Adalet GÖRGÜLÜ AYDOĞDU

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE 24 OCAK KARARLARI SONRASI
YAŞANAN YAPISAL DÖNÜŞÜMLERİN YAZILI BASINDA
DEĞERLENDİRİLMESİ
*Evaluation of Structural Transformation in Turkey's Economy After
January 24th Decisions by the Written Press*109

BÖLÜM X

Nazan KAHRAMAN

ÖĞRETMEN ADAYLARININ DİJİTAL OKURYAZARLIK VE
YENİ MEDYA OKURYAZARLIK DÜZEYLERİNİN BAZI
DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ130

BÖLÜM XI

Simge Deniz DEMİREL

DİJİTAL MEDYA İLE DEĞİŞEN GAZETECİLİK PRATİKLERİ:
ELEŞTİREL EKONOMİ POLİTİK YAKLAŞIM ÇERÇEVESİNDE
BİR DEĞERLENDİRME159

BÖLÜM XII

Hüseyin ÇAVUŞOĞLU

28 ŞUBAT SÜRECİ ve NECMETTİN ERBAKAN-TANSU
ÇİLLER KOALİSYON HÜKÜMETİNE BİR BAKIŞ179

BÖLÜM XIII

**Ezgi ARSLAN ÖZDEMİR & Fulya AKGÜL GÖK &
Tuba YÜCEER KARDEŞ**

SOSYAL HİZMET ÖĞRENCİLERİNİN MÜLTECİ VE
SİĞİNMACI HAKLARI KONUSUNDAKİ FARKINDALIĞININ
BELİRLENMESİ: GRUP ÇALIŞMASI ÖRNEĞİ
DETERMINING AWARENESS OF SOCIAL WORK STUDENTS
TOWARDS REFUGEE RIGHTS: GROUP STUDY
EXAMPLE.....189

BÖLÜM XIV

Seda TOPGÜL

TÜRK HUKUKUNDA YAŞLI BAKIMININ HUKUKSAL
TEMELLERİ200

BÖLÜM XV

Aziz ŞEKER

ROMAN SOSYOLOJİSİ (*Sociology of novel*)217

BÖLÜM XVI

Ali ÇAKIRBAŞ & Mehmet Yusüf ÇELİK

TARİHİN BİLİMSELLİĞİ VE TEORİSİ231

BÖLÜM XVII

Arzu BAYKARA TAŞKAYA

OSMANLI DEVLETİ'NİN “ASAR-I ATİKA “DEPOSU RODOS
ADASI250

BÖLÜM XVIII

Murat FİDAN & Mehmet Yunus ÇELİK

KASTAMONU'DA TATLI ÇEŞİTLERİ VE FİYAT DEĞİŞİM
ANALİZİ (XVII. VE XIX. YÜZYILLAR ARASINDA)
Sweet Varieties and Price Change Analysis in Kastamonu (Between
XVII and XIX Centuries)275

BÖLÜM XIX

Nermin Zahide AYDIN

KİLİS GÜNLÜK HALK GAZETESİNDE
KİLİS (1937-1939)303

BÖLÜM XX

Özer ÖZBOZDAĞLI

MAKEDONYA'DA KOMİTACILARIN COĞRAFI
HAREKETLİLİĞİNİ KONTROL ALTINA ALMA ÇABALARI:
PASAPORT VE PASAVAN KONTROLLERİ 1885-1908323

BÖLÜM XXI

Abdullah Kürşad AKBULUT

RİSK YÖNETİMİ: SPOR SEKTÖRÜ ÖZELİNDE BİR
DEĞERLENDİRME345

BÖLÜM XXII

Ayhan DAĞDEVİREN

YEREL HALKIN TURİZM DEĞERLERİNİ TANIMA DURUMU:
ÇANKIRI ÖRNEĞİ359

BÖLÜM XXIII

Ertan ÖZÇOBAN

GÜVENLİ TURİZM BELGESİNE SAHİP RESTORANLARIN
HİJYEN DUYARLILIKLARINA İLİŞKİN BİR İÇERİK ANALİZİ
*A Content Analysis of the Hygienic Sensitivities of Restaurants with
Safe Tourism Certificate*396

BÖLÜM XXIV

Hüseyin ÖZDEMİR & Ahmet Özdal DEĞİRMENCİOĞLU

TURİZM EĞİTİMİ ALAN LİSANS ÖĞRENCİLERİNİN
İŞLETME SOSYAL SORUMLULUK ALGI DÜZEYLERİ
ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA410

BÖLÜM XXV

**Ülker ÇOLAKOĞLU & Arzu GÜRDOĞAN & Hakan ATAY &
Mert Can TEKELER**

KONAKLAMA İŞLETMELERİNDE ÖRGÜT KÜLTÜRÜ ve
ÖRGÜTSEL BAĞLILIK426

BÖLÜM XXVI

Asiye Şimşek ADEMİ

ZORUNLU GÖÇE MARUZ KALAN SURİYELİ KADINLARIN
İZLENİMLERİNE GÖRE TÜRKİYE'YE GÖÇÜN
NEDENLERİ446

BÖLÜM XXVII

Cenk ÖZGEN

TÜRKİYE'NİN HAVA VE FÜZE SAVUNMA MİMARİSİNDE S-
400'LERİN YERİ468

BÖLÜM XXVIII

Selminaz ADIGÜZEL

TÜRKİYE'DE ULUSLARARASI TİCARETTE SERBEST
BÖLGELER VE SERBEST BÖLGELERİN EKONOMİYE
KATKILARI493

BÖLÜM XXIX

Mustafa KAYA

YUSUF HAS HACİB VE MACHİAVELLİ'DE AHLAK-SİYASET
İLİŞKİSİ516

BÖLÜM XXX

Petek DURGEÇ

YENİ MEDYANIN HABERCİLİK ALANINDA YARATTIĞI
DÖNÜŞÜMLER545

HAKEMLER

Prof. Dr. E.Zeynep Günal, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Türkiye

Prof. Dr. Ferlâl Örs, Ege, Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Redzep Skrijelj, Novi Pazar Devlet Üniversitesi, Sırbistan

Prof. Dr. Serbo Rastoder, Montenegro Üniversitesi, Karadağ

Prof. Dr. Yıldırım Atayeter, Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Hasan Babacan, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,
Türkiye

Doç. Dr. Ahmet Atalay, Ardahan Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Atakan Akçay, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Emina Berbic Kolar, Osijek Üniversitesi, Hırvatistan

Doç. Dr. Erkan Çer, Amasya Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Erol İlhan Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Gazanfer Kaya, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Işıl Arıkan Saltık, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Mehmet Fatih Doğrucan, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Murat Bayram, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Nihada Delibegovic Dzanic, Tuzla Üniversitesi, Bosna-Hersek

Doç. Dr. Ozan Örmeci, Gedik Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Yüksel Akay Unvan, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi,
Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Emel Adamış, Bursa Uludağ Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Güzel, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Hacer Aslan Kalay, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Bardakçı, Harran Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba Demir, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Turgay Şafak, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye

Dr. Burcu Özdemir Ocaklı, Ankara Üniversitesi, Türkiye

Dr. Hasan Bello, Arnavutluk Tarih Enstitüsü, Arnavutluk

BÖLÜM XVI

TARİHİN BİLİMSELLİĞİ VE TEORİSİ

Dr. Öğretim Üyesi Ali ÇAKIRBAŞ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir, Türkiye,
e-mail: acakirbas@nevsehir.edu.tr,
Orcid No: 0000-0002-2217-5392

Öğretim Görevlisi Dr. Mehmet Yusuf ÇELİK

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay, Türkiye,
e-mail: mycelik@mku.edu.tr,
Orcid No: 0000-0002-5257-5346

Giriş

Tarih kelimesinin kökeni İbranice’de “ay” anlamına gelen “yarex” sözcüğünden gelmektedir (Togan, 1985: 2; Özçelik, 2011: 5). Hikâye etmek, nakletmek anlamlarına gelir (Öztürk, 2010: 19). Yunancada “istoria-istorein” şeklinde kullanılmıştır (Özlem, 2006: 21). Batı dillerindeki bütün karşılıkları “istoria-istorein” sözcüğünden gelmekte olup Yunancadan Latinceye “historia”, Arapçaya ise “astûra” olarak geçmiştir (Öztürk, 2010: 19).

Kelime anlamı olarak tarih, hem geçmişte yaşanan insanî ve toplumsal olayları adlandırmak için kullanılmış hem de yaşanmış geçmişi inceleyen bilime isim olmuştur. Nitekim bazı filozoflar, tarih kelimesindeki bu ayrımı iki Latince terimle belirtmişlerdir. Tarihe geçmişte yaşanmış olan insanî-toplumsal olaylar olarak “Historia res gestae”; bu olayları inceleyen bir disiplin olarak da “Historia rerum gestarum” adını vermişlerdir. Bununla birlikte filozofların birçoğu hem yaşanmış geçmişi hem de bu geçmişi konu alan disiplini anmak için sadece historia (tarih) kelimesini kullanmışlardır. Tarih kelimesi, bugünde sözcüğün bu çifte anlamlılığı içinde kullanılmaktadır (Özlem, 2006: 13).

Bu bağlamda tarih felsefesi denildiğinde yaşanmış geçmişin felsefesi ile tarih biliminin felsefesi yani metodolojisi olmak üzere iki şey anlaşılmaktadır (Özlem, 2006: 13). Collingwood’a göre tarih felsefesi, sadece geçmişle ya da tarihinin kendi başına onun hakkındaki düşünceleri ile değil, karşılıklı ilişkileri içinde bu iki şeyle birden ilgilidir. Nihayet bu yargı, tarih kelimesinin bugün kullanılan iki

anlamını hem tarihçinin yaptığı sorgulamayı hem de tarihçinin soruşturduğu geçmiş olaylar dizisini yansıtmaktadır (Carr, 2003: 25-26). Buna göre tarih felsefesi yaşanmış geçmişin iki şekilde incelenmesini sağlar: Birincisi geçmişin hangi inanç ve düşünce ile yaşandığını ve ne gibi etkenlerle meydana geldiğini inceler. İkincisi ise geçmişini insanlara tanıtmak isteyen tarih bilimini konu edinir. Şöyle ki tarih biliminin yöntemleri nelerdir, hangi malzemeleri kullanır, ne gibi zaafı bulunmaktadır; geçmişini eksiksiz bir şekilde açığa çıkarmak için ne gibi donanımlara sahip olunmalıdır. Bunun için öncelikle medeniyet ve tarihin gelişmesine esas olan ve etki eden genel kanunların tespitini konu edinir, insanlığın geçirmiş olduğu iyi ve kötü tecrübelerin ana sebeplerini bulmaya çalışır. Daha sonra biyolojide, astronomide olduğu gibi kesinlik taşımamakla beraber kanunlar teklif eder (Niyazi, 2011: 54-55). Ayrıca bir tarihi olayda doğrudan etkisi olan sebep veya sebeplerin tespitinde önemli bir rol oynadığı gibi neyin sebep neyin bahane olduğunun anlaşılmasını sağlar (Niyazi, 2011: 76).

Görüldüğü gibi tarih ve tarih felsefesi birbirinden farklı kavramlardır. Nitekim Kessler, tarih ile tarih felsefesi arasındaki farkı şu şekilde açıklamıştır: “James Watt buhar makinesini keşfetti” diyecek olursam, bu sözleri tarihçi sıfatıyla söylemiş olurum. Fakat “Buhar makinesinin keşfi tarihte şu veya bu sebeplere dayanıyordu, tarihte şu veya bu gaye peşinde gidiyor, bütün beşer hadiseleri içerisinde şu veya bu manayı ifade ediyordu” dediğim zaman tarih felsefesi olarak bir hüküm vermiş olurum (Niyazi, 2011: 51).

Öte yandan teori, olaylar arasındaki ilişkileri içeren bütünleştirilmiş tanımlar, varsayımlar ve genellemeler bütünüdür. Bilimsel araştırmalarda teori bir safhayı oluşturmaktadır. Bilimsel bir teori (kuram = nazariye) bir takım olguları veya olgusal ilişkileri açıklayan kavramsal bir sistemdir. Böyle bir sistemi kurmak bilimde en üst düzeyde zihinsel bir çalışmayı gerektirir. Bu nedenle teori (kuram) varsayım gibi bir açıklamaya ihtiyaç duyar. Ancak varsayım (hipotez) sınırlı bir açıklamayı gerektirirken, teori daha kapsamlı ve detaylı açıklamalar ister. Teori, olgu türlerine ve olgular arasında saptanmış ilkelere yönelik bir açıklamadır. Bu manada teori genişletilmiş varsayımlar olarak da tanımlanır (Türkdoğan, 1995: 165).

Bilimsel anlamda teori içeriğinde gerçekler, yasalar, çıkarımlar, bilimsel öngörüler ve test edilmiş hipotezler bulunan doğanın ya da fiziksel evrenin belirli yönlerini açıklama gücüne sahip son derece iyi desteklenmiş önermelerdir. Farklı bir açıdan ise sistematik gözlemler sonucunda elde edilen kanıtlarla desteklenmiş ve olgulara ait davranışların nedenini açıklayan; yeni bilimsel araştırmalar için sorular üretme ve öngörüler geliştirebilme potansiyeline sahip ve modifiye edilebilen kapsamlı önermelerdir. Ayrıca gerçeklerin doğruluklarının

kanıtlanmasından sonra yapılan bir genelleştirme olup geniş ölçüde gerçeklerle uğraşır. Gözlemlerle, deneylerle, karşılaştırmalarla bulunan sonuçları sentez eder ve bilinen bir grup olguda görülen bütün nesnelere kendi içinde tutarlı bir şekilde yönlendirir (Yolcu, 2012: 3-7). Tarih teorisi ise tarih düşüncesinin gerçek anlamda ne olduğunu inceler (Paul, 2019: 22-26). Bunun yanı sıra tarihin çifte anlamlılığı üzerine yani hem “historia res gestae” hem de “historia rerum gestarum” üzerine kadim düşünme geleneğine verilen isimdir (Paul, 2019: 37).

1. Tarih nedir?

İnsanın kendini bilmesine ve tanınmasına yarayan bir bilim dalı olarak tarihin birden çok tanımı yapılmıştır. En basit haliyle tarih, “geçmişin araştırılması-geçmişin bilimi” olarak tarif edilmiştir (Southgate, 2012: 56). Fakat Marc Bloch, bu tarihin noksan olduğunu ileri sürerek tarihi “zaman içinde insanların ilmi” şeklinde tanımlamıştır (Kütükoğlu, 2011: 1; Bloch, 1994: 20). Ayrıca “geçmiş ve bugünün incelenmesi”, bir bakıma “bugünün açıklanması” (Kütükoğlu, 2011: 3-4) gibi ifadelerle tanımlanan tarih, insanlara toplumsal kimlik kazanmak ve geleceğe yönelik beklentileri oluşturmak hususunda katkı sağlayan deneyimlerin toplamı olarak “kolektif bellek” adıyla açıklanmıştır (Tosh, 1997: 3). Teoloji ya da doğa bilimi gibi özel bir düşünme biçimi olarak da tanımlanan tarih (Collingwood, 2007: 44), insanların geçmişte yaptıkları bütün faaliyetleri, zamanla geçirdikleri gelişmeleri, aralarında geçen olayları yer ve zaman belirterek sebep sonuç ilişkisi içinde belgelere dayanarak suretiyle araştırıp günümüze aktaran sosyal bir ilim olarak tanımlanmıştır (Özçelik, 2011: 6).

Fernand Braudel, “Tarihler, metodlar, merak konuları, görüş açıları vardır. Yarın başka merak konuları, başka görüş açıları olacaktır” ifadesiyle tek bir tarih ve tek bir tarih metodunun olmadığına değinerek tarihin birden çok tanımının yapılabileceğini vurgulamıştır (Özbaran, 1990: 1).

Carr, “Tarih nedir?” sorusuna ilk cevabım şu olacaktır diyerek tarihi, tarihçi ile olguları arasında kesintisiz bir karşılıklı etkileşim süreci, bugün ile geçmiş arasında bitmez bir diyalog olarak tanımlamıştır. Ona göre olgular ve belgeler tarihçi için zorunludur. Ancak bunlar kendi başlarına tarihi oluşturmadıkları gibi tarih nedir sorusuna hazır bir cevap taşımazlar. Bunun için tarihçi incelediği insanların düşüncelerini, eylemlerinin arkasındaki temel nedenleri anlamalı ve onların yaşantısını kendi zihninde yeniden canlandırmalıdır (Carr, 2003: 28; Collingwood, 2007: 81).

Bilimsel bir tarih yazma düşüncesinde olan tarihçiler, tarihin yapısı, nesnesi, yöntemi ve değeri hakkında eğitilmiş olmalıdır. Sadece tarihsel

düşünme konusunda deneyimli olmak yeterli değildir ve o deneyim üzerine de düşünülmalıdır. Bu bağlamda felsefeciler her zaman tarihçi olmasalar da her tarihçi, sadece tarihçi olmakla kalmamalı aynı zamanda incelediği konuyu felsefi açıdan ele almalıdır (Collingwood, 2007: 44; Southgate, 2012: 13).

Hegel'e göre tarih, insanların ne yaptıklarını bilmek değil ne düşündüklerini anlamaktır (Niyazi, 2011: 34). Nitekim önünde geçmişe ilişkin birtakım belgeler ya da kalıntılar olan bir tarihinin işi "Salt sözcükleri okumak, onları çevirebilmek ve tarihsel anlamlarını bilmek" değildir. Onun işi, ardında bu kalıntıları bırakmış olan geçmişin ne olduğunu keşfetmektir. Mesela tarihinin elinde bir hükümdarın fermanı olsun. Öncelikle tarihinin o hükümdarın halletmeye çalıştığı durumu tasarlaması gerekmektedir. Daha sonra sanki hükümdarın geçmişteki durumunu kendi durumuymuş gibi hissetmeli ve böyle bir durumu nasıl halledebileceğini düşünmelidir. Yani hükümdarın o yönde karar verirken geçirdiği süreci zihninde yaşatması gereklidir. Böylece hükümdarın yaşantısını kendi zihninde yeniden canlandırabildiği ölçüde fermanın anlamına ilişkin bilgi tarihsel bilgi olur (Collingwood, 2007: 36). Zira "Tarihinin üstünde çalıştığı geçmiş, ölü bir geçmiş değildir, belli bir anlamda bugün hâlâ yaşayan bir geçmiştir. Fakat geçmiş bir eylem, tarihçi onun ardında yatan düşünceyi anlamadıkça ölüdür, yani anlamsızdır." Bundan dolayı tarihçi, ele aldığı bir olayı incelerken öncelikle o olayı ortaya çıkaran düşünceyi bilmeli, onun özüne inerek zihninde canlandırıp yeniden inşa etmelidir (Carr, 2003: 26). Bu bağlamda tarih, geçmişte yaşanan olayların asıl düşüncelerini tekrar canlandırma sanatı olarak tanımlanabilir. Fakat tarihin bu işlevinin tam anlamıyla gerçekleştirilebilmesi başka disiplinlerden yararlanıldığı ölçüde mümkün olur. Ancak bunu yaparken seçici davranılmalı ve esin kaynağı ne olursa olsun her türlü tarih araştırması, modern akademik tarihe özgü olan titiz eleştiri yöntemine uygun olarak yapılmalıdır.

2. Tarihin bilimselliği

Tarihsel süreç içerisinde pek çok ve birbirinden farklı ifadelerle tanımlanan tarih, Rönesans ile başlayan laik ve hümanist düşünce akımının etkisiyle ilmî bir hüviyet kazanmıştır. Ancak 19. yüzyılda tarih araştırmalarının profesyonelleşmesi ve bu araştırmaların üniversiteler ile araştırma merkezlerinde yoğunlaşması sonucu profesyonel tarihçilerin icra ettiği bir "bilim" olarak, profesyonelleşmiş bir disipline dönüşmüştür (Iggers, 2011: 1).

Tarihin 19. yüzyılda profesyonel bir disiplin olarak ortaya çıkışından bu yana tarihsel araştırma ve yazmanın dayandığı temel varsayımlar, son yıllarda gittikçe artan bir ölçüde sorgulanmaya

başlanmış ve tarihin bilimselliği üzerine çeşitli görüşler ileri sürülmüştür (Iggers, 2011: 18). Bu görüşler, tarihsel bilginin ve tarih disiplininin doğası hakkında birbirine taban tabana zıt yaklaşımlar olup aynı anda varlığını sürdürebilmektedir. Şöyle ki tarihi matematiksel yöntemlerle yapılan ve bilimsel bilgi üreten bir bilim dalı olarak gören yaklaşımlardan tarih yazmanın roman yazmakla aynı şey olduğunu iddia eden anlayışlara kadar birbirinden farklı pek çok düşünce dile getirilmektedir (Öztürk, 2011: 65).

Mesela bazıları tarihi bilim değil, geçmişi araştıran bir disiplin olarak kabul etmiştir. Çünkü tarih, matematik gibi soyut olarak ispatlanamayacağı, tabii bilimlerde olduğu gibi uygulama yoluyla doğruluğunun araştırılamayacağı ve önceden görmeye imkân sağlayan kanunlarla hakkında hüküm verilemeyeceği için bilim olarak kabul edilmemiştir (Halkin, 2000: 6; Niyazi, 2011: 36). Marc Bloch, tarihin fen bilimleri gibi laboratuvar ortamında tekrarlanabilir yasalara sahip olması ile ilim sıfatını kazanacağına yönelik bu düşünceleri; “Artık Öklidyen gösterimler veya değişmez tekrar yasaları olmaksızın da bir bilginin bilimsel sıfatını hak edebileceğini kabul etme konusunda eskisinden çok daha hazırlıklıyız” (Bloch, 1994: 12) demek suretiyle eleştirmektedir.

Öte yandan çok sayıda bilinmeyen ve değişken ihtiva ettiğinden dolayı tarihin kanunlar yani hem geçmiş hem de gelecek için kabul edilebilir sonuçlar ortaya koymasının güç olduğu belirtilmiştir (Halkin, 2000: 6). Nitekim Descartes’in de bu görüşte olduğu kaydedilmiştir. Ona göre tarihin tasvir ettiği olaylar, hiçbir zaman tamamen onun anlattığı gibi olmamıştır; bunun için tarih, ne kadar ilginç ve öğretici olursa olsun, gerçeklik iddiasında bulunamaz (Niyazi, 2011: 37). Leon Halkin ise benzer bir yaklaşımla “Tarih ancak metodu, tarih tenkidi sayesinde ve yardımcı ilimlerin müdahalesiyle ilmîdir” der. Dolayısıyla araştırma, açıklama ve inceleme tarzının ciddiliği nedeniyle geniş manada tarihin bir ilim, beşeri ilimlerin en beşerisi olduğunun savunulabileceğini belirtir (Halkin, 2000: 7).

Keith Jenkins’e göre tarih, “Her şeyden önce geçmişin edebî bir anlatımıdır.” Zira tarih, geçmiş ile ilgili ama ondan kesinlikle farklı bir söylemdir. Jenkins’e göre geçmiş olup bitmiştir. Geçmiş, tarihçiler tarafından çok farklı araçlar kullanılarak, gerçek olaylar değil ancak kitap, makale, belgesel vs. şeklinde geri getirilebilir. Başka bir ifadeyle tarih, olayların değil tarihçinin eseridir (Jenkins, 2011: 12-28,29).

Strasburg Üniversitesi’nden Fransız Tarihçi Fustel de Coulanges, 1862’de yaptığı açıklamada “Tarih bir bilimdir ve bilim olmalıdır” diyordu. 1903 yılında da Cambridge’de modern kraliyet profesörlüğü için yaptığı konuşmada J. B. Bury, “Tarih bir bilimdir, ne fazla ne

eksik... Tarih edebiyatın bir dalı değildir. Tarihin olguları, tıpkı jeolojinin ya da astronominin olguları gibi edebiyat sanatları için malzeme sağlayabilir. Ancak yıldızların öyküsünü sanatsal bir biçimde sunmak ne kadar bir astronomun görevi değilse, insan toplumunun öyküsünü edebi bir elbiseye büründürmek de tarihçinin görevi değildir” görüşünü savunuyordu (Evans, 1999: 28-30,31). Nitekim Collingwood tarih, “Tür bakımından bilim dediğimiz şeyler arasına girer” diyerek tarihi bu şekilde tanımlamıştır. Collingwood, Bury’nin “Tarih bir bilimdir, ne daha az ne daha fazla” sözünü, bilimden ne kastettiğine bağlı diyerek, Avrupa söylem geleneğinde “bilim” sözcüğünün herhangi bir düzenli bilgi bütünü anlamına geldiğini belirtmiş ve Bury’nin bu söyleminin haklılığını ifade etmiştir (Collingwood, 2007: 327-328).

Tarihte olaylar, tarihin kendine özgü sistemi ve kronolojik düzeni içerisinde anlatılır. Bu özelliğiyle de tarih bir bilimdir; ama işi gözlemimize girmeyen olayları incelemek, gözlemimize giren ve tarihçinin olayları kanıtla dayanarak savunması ve çıkarımsal bir biçimde incelemesi demek olan özel türden bir bilimdir (Collingwood, 2007: 331).

Tarih disiplininin insanın bilgi ve bilincinde yeri olmayan olay ve nesnelere kapsamadığını kaydeden Ortaylı, bu keyfiyetin tarihin yeni nesne ve olayları keşfedip (icat etmez) kapsamına almasına engel olmadığını belirtir. Droysen’in deyişiyle tarih denilen bilimin, bilimden daha ötede bir şey olmasının nedeninin bu olduğunu açıklar. Ona göre bilinmeyenler, tarih yazıcısının tarihi belirli sabit elemanlar etrafında inşa etmesine ve kendince yeterli bir kompozisyon çizip yorum getirmesine engel değildir (Ortaylı, 2009: 52). Matematikçi ile tarihinin soruları çözmeye yönelik yöntemleri arasında benzerlik olduğunu söyleyen Collingwood, sorunu çözme aşamasında matematikçinin icatçı gücüyle, tarihinin ise gözlemekte olduğu olguları keşfetme yoluyla sorunu çözmeye çalıştığını belirtmiştir. Ona göre tarihin neden bir bilim olduğu sorusuna bir matematikçi, önce çözmek istediği sorunu kafasında oluşturduktan sonra ilk olarak varsayımda bulunur ve icatçı gücüne başvurur. Bir tarihçi de aynı şekilde zihinsel olarak kendini hazır hissettiğinde ilk olarak incelemekte olduğu olgu ve olayları çözümünde tarihin neden bir bilim olduğu konumuna yerleştirir. Dolayısıyla tarihinin işi icat etmek değil keşfetmektir (Collingwood, 2007: 330).

John Slater, tarih araştırmasını saygıdeğer ve bilim olarak tanımlanabilir hale getiren son üç yüz yıldır tüm akademik alanların özenme eğilimi gösterdiği bir model olarak görmenin mümkün olabileceğini belirtir. Zira bilim adamının doğal olayları doğrudan algılamaya ve anlamaya çabaladığı varsayılır. Bilimin konusu olan

yüzeysel bir doğal gerçek vardır ve bunun doğruluğu uygun tekniklerin kullanılması ile elde edilebilir. Bu gerçeğin bir bölümü tüm kişisel eğilimlerden arınmış şekliyle ancak sunulabilir ve bu gerçek hakkında en azından sahada çalışan uzmanlar tarafından anlaşılan genel bir uzlaşma noktası olacaktır. Aynen tarih ve geçmiş ile ilgilenen konusu gibi. Tarih bu sebepten genellikle bilim ile ilişkili tanımlanır ve bilim üzerinden modellenir (Southgate, 2012: 33).

Öztürk'e göre "Sosyal bilimlerin kendi şartlarına göre kanunları, kendine has terim ve metodolojisi olan beşeri bilimlerin, pozitif bilimler kadar toplum hayatındaki önemi, artık iyice anlaşılmıştır. Pozitif bilimler ulaşım, haberleşme, tedavül araçları, ticaret teknikleri, silah sanayii ve günlük hayatı kolaylaştıran buluş ve teknikler geliştirir. Sosyal bilimler ise toplumların hayatına yön verir, birlikte yaşama ve tarih bilinci oluşturur, toplumdaki arızî hallerin sebeplerini inceler, çareler teklif eder." Daha sonra Öztürk, klasik/pozitivist bilim tarif ve taassubundan kurtulmanın gerektiğini vurgulayarak "Belki bu manada bakıldığında, beşeri/sosyal bilimleri daha iyi anlamak mümkün olacak; böylece külli/bütüncül bir bilim anlayış ve politikasına sahip olunabilecektir" der ve şöyle devam eder: "Genel kanaate göre sadece tabii bilimlerin kanunları vardır. Tabii bilimler, deney ve gözleme dayanır, mutlak ve pratik sonuçlar verir. Tabii bilim nazariyesine göre, bilimsel bilginin denenmesi, gözlemlenmesi, tekrarlanabilir ve ölçülebilir olması lazımdır. Bu kurallara uymayan bilimler bilim değildir. Bu pozitivist nazariye, insan güç ve idrakinin kavrayamadığı şeyleri bilim olarak görmemiştir. Bu nazariyeye göre, beşeri bilimler denenemez, tekrarlanamaz, gözlemlenemez, ölçülemez. Sebepleri ve sonuçları matematiksel değil, değişkendir; o halde beşeri/sosyal bilimler bilim değildir. Dolayısıyla kesin ve pratik sonuçları olmayan beşeri bilimlerin kanunları yoktur, bu bilimler daha çok değişken ve farklı sonuçları olan bilimlerdir. Bu bilim anlayışı uzun yıllar bilim âlemine hâkim olmuş, sadece tabii bilimler bilim olarak görülmüş, beşeri bilimlerin ve toplum hayatındaki önemi görmezden gelinmiştir. Söz konusu kanaat ve bilim tarifi, bilimin sadece pozitif bilimlerden ibaret olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Esas itibariyle böyle bir anlayış dayatmadır ve bilimsel değildir. Zira bilim dogma kabul etmez, bütün bilim dalları her zaman değişmeye açıktır. Bilim tarihi, bir zamanlar mutlak doğru olarak kabul edilen nice "bilimsel doğruların" sonradan yalanlandığı ile doludur. Tabiat bilimlerinde bile kesin doğrular yokken veya ebedi değilken, böyle bir bilim anlayışını bütün bilimler için kabul etmek ve dayatmak, onun dışında hiçbir doğruyu kabul etmemek bilimsel değildir. Bu bakımdan her şeyden önce klasik/pozitivist bilim tarif ve taassubundan kurtulmak gerekmektedir. Bu manada bakıldığında, beşeri/sosyal bilimleri daha

iyi anlamak mümkün olacaktır. Belki böylece külli/bütüncül bir bilim anlayış ve politikasına sahip olunabilir” (Öztürk, 2010: 54).

Lucien Febvre’ye göre tarihi “Konusu kanunlar keşfetmek olmayan, fakat bize anlama imkânı sağlayan bir ilimdir” diye kaydeden Halkın; tarihin metodu, tenkidi sayesinde ve yardımcı ilimlerin müdahalesiyle ilmî olabileceğini belirtmiştir. Bunun içindir ki araştırma, açıklama ve kontrol tarzının ciddiliği sebebiyle geniş manada tarihin bir ilim, beşeri ilimlerin en beşerisi olduğu müdafaa edilebilir (Halkın, 2000: 7).

Günümüzde tarihi insanların geçmişiyle övünmeleri için bir araç ya da geçmişten ders almaları için bir terbiyeci olarak gören anlayıştan uzaklaşmıştır. Artık tarih insanların veya onların ortaya koyduğu kültürleri inceleyip yorumlayarak, insanların bugünü iyice anlamasına yarayan ve ileriye sağlıklı bakmalarını sağlayan sosyal bir bilim dalı olarak görülmektedir (Özçelik, 2011: 10).

3. Tarihsel teoriler ve kaynakları

XVIII. yüzyıl tarih yazıcılığında meydana gelen gelişmelerin en çarpıcı sonuçlarından biri artık tarihçilerin teoriyi kullandıklarının çok daha fazla farkında olmalarıdır. Ama bu yeni eğilime kuşkuyla yaklaşan çok sayıda tarihçi vardır. İngiliz tarihçiler bunların başında gelmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden biri halen uygulanan teorilerin büyük kısmının Marksist gelenekten türemiş olmasıdır. Tarihçilerin teoriden yararlanması gerekip gerekmediği, yararlanacaklarsa bunun nasıl bir zeminde gerçekleşeceği konusunda tartışmalar vardır (Tosh, 1997: 144).

Genel olarak bakılırsa tarih teorileri, tarihsel açıklamanın üç yönünün ortaya çıkardığı sorunlardan kaynaklanır. Birincisi; insanoğlunun belli bir zaman içerisinde tecrübelerinin bütün boyutları arasındaki karşılıklı ilişkileri kavramanın güçlüğüdür. XIX. yüzyıl sonlarına kadar tarihçilerin çoğu için bu uygulamada önemli bir sorun değildir. Çünkü onları ilgilendiren konular çoğunlukla riyaset ve anayasa tarihi ile sınırlıdır. Bu nedenle siyasi yapı hakkında belli bir kavrayışa varmış olmak, gereken her türlü kavramsal donanımı onlara sağlamaktadır. Ancak tarih araştırmacılarının kapsamında ve verilerin hacminde meydana gelen büyüme, bunların yanı sıra temalara göre uzmanlaşma yönündeki baskılar, daha güçlü bir soyutlama yeteneğini beraberinde getirmiştir.

İkincisi; tarihsel değişimdir. Tarihçiler çoğu zaman “değişimi ya da değişmezliği” açıklamakla geçirirler. Bu tema kaçınılmaz olarak tarihteki bazı değişikliklerin ortak nitelik gösterip göstermediği sorusunu gündeme getirmiştir. Tarihsel değişimi harekete geçiren bir motor var mıdır, varsa nedir? Sanayileşme ekonomik gelişmede belli

bir yolu tutmayı zorunlu kılar mı? Tarihte devrimci bir durumun temel unsurlarını saptamak mümkün müdür? Tarihçilerin bu konularda hipotezleri çoğu zaman şu ya da bu şekilde teorilerden etkilenebilir. Örnek olarak kilit unsurun demografi olduğu ya da toplumdaki en kalıcı değişmelerin tabandan gelen devrimci taleplerden çok yönetici sınıfın tedricen gerçekleştirdiği reformlardan doğduğu söylenebilir.

Üçüncüsü; sadece tarihsel değişimin nasıl gerçekleşeceği değil, bütün değişimlerin doğrultusunu açıklamaya çalışan teorilerdir. Bu teoriler tarihe bir anlam atfederek insanlığın kaderini yorumlama çabası içerisinde olmuşlardır. Ortaçağ yazarlarının anlayışına göre tarih; yaradılıştan kıyamete kadar uzanan bir süreçtir ve tanrının inayetine bağlıdır. XVIII. yüzyılda bu anlayış dinden bağlarını koparıp ilerleme düşüncesine dönüşmüştür. Tarih maddi ve düşünsel ilerlemenin hikâyesi olarak yorumlanmıştır. İlerlemenin sonucu insan mutluluğunun ve aklın zaferi olacaktır. XIX. yüzyılda Avrupa’da tarih, ulusal kimliklerin oluşup güçlenmesi ve ulus devletlerin kurulması şeklinde ifadesini bulmuştur. XX. yüzyılda ise savaşlar ve yıkımlar nedeniyle bugün ilerleme düşüncesine bağlı olan teorilere daha az rastlanmaktadır. Ama tarihçiler “sanayileşme” ve “modernleşme” kelimelerini kullanarak ilerleyici değişim teorileri şeklinde tarih yorumlarına temel oluşturmaktadır.

4. Tarihsel teorilerle ilgili görüşler

Pek çok tarihçi tarihsel teorilerden yararlanılmasına karşı bir tutum sergilemektedir. Bu konuda iki görüş öne sürülmektedir: İlk görüşe göre tarihte belli örüntüler, düzenlilikler olabilir ama bunları belli bir disipline bağlı araştırmayla saptamak mümkün değildir. Tek bir olay için bile bu zorken bunları bir dizi kategori içinde toplamak, araştırmacının doğrulanabilir olgulardan uzaklaşmasına yol açmaktadır. Peter Mathias’a göre “Geçmişin zengin birikimi hemen her türlü genel önermeyi destekleyecek bollukta tekil malzemeler sağlar. Herhangi bir kör hipotezin silahıyla tarihin kafasına vurup iz bırakmak, işin kolayına kaçmaktır” (Tosh, 1997: 146). Bu görüşe göre teorik tarih, spekülatif tarihtir ve filozoflarla kâhinlere bırakılması gerekmektedir. Günümüze ulaşabilmiş tarih kayıtlarındaki boşluklar ve özellikle nedensellik konularında sağlam kanıtlar bulunmaması, varsayım veya işine geldiği gibi düşünmeye müsait görünmektedir. Bazen birçok tarihsel meseleye ilişkin veriler öyle çeşitlidir ki seçim yapmak kaçınılmaz olmaktadır. Bu çerçevede istenen kalıba uygun örnekler birbiri ardınca sıralanarak hemen hemen bütün teoriler kanıtlanabilir.

Teoriye ağırlık veren tarihin bu tehlikelere açık olduğuna kuşku yoktur. Ancak teoriyi reddeden ve kendilerinin veri seçim ve yorumlarını etkileyen kabul ve değerlerden tamamen habersiz olan pek

çok tarihçinin de çalışmaları böyle tehlikelere açıktır. Bu tehlikeyi aşmanın yolu teorinin sınanmasında yüksek standartlar uygulamaktır. Yaptıkları araştırmayı açık ve belirlenmiş teorilerle ele alan tarihçilerin, kaynaklar nereye götürürse oraya giden tarihçilere göre işine geldiği gibi düşünmekten kaçınmaları daha kolaydır. Veriler arasında seçim yapmak kaçınılmazsa, bütün bakış açılarını temsil eden yani hem karşıt hem de destekleyici göstergeleri ortaya çıkartan bir seçim olması şarttır. E.H. Carr ve Fontana'nın sözleriyle "...Tarihçi, bildiği ya da bilebileceği çok sayıdaki veriler içinden, kendisine göre temel önem taşıyan sorunlara ya da görüşlere bir yorum getirebilmek bakımından anlamlı olanlarını seçmek zorundadır. Kuşkusuz bu seçme süreci tehlikelidir, çünkü gerçekliğin bozulmasına götürebilir. Olgular içinden belli doğrultuda bir seçim yaparak hoşuna gidecek bir yorum oluşturabileceğine kuşku yoktu. Bilerek yan tutmayı elinden geldiğince nesnel davranmak istediğinde bile, geçmişin olgularını anlayıp açıklama yeteneği, içinde yaşadığı topluma ilişkin anlayışından, siyasal ve düşün yapısallık (ideolojik) tutumlarından etkilenir" (Carr, 1992: 63-64). Bu da tarihçilerin teorilerine belli bir mesafeden bakabilmelerini ve verilerin ışığında araştırmalarına yeni bir yön verebilmelerini gerekli kılar.

İkinci görüşe göre baştan tarih disiplininin özünü reddederek tarihte teori kurmanın meşruiyeti sorgulanmalıdır. İnsan kültürü öyle zengin bir çeşitlilik gösterir ki ancak belli yer ve dönemler içinde anlaşılabilir. Tarihçinin işi olaylar ve durumları kendi benzersiz karakteri içinde ve kendi kavramlarıyla yeniden kurmaktır. Bunları zaman ve mekân ile birbiriyle karşılaştırmakla hiçbir şey kazanılmaz aksine pek çok şey kaybedilebilir. Zira elde edilen sonuç her bir olayın ya da durumun özünü bulandırmaktan başka bir şeye yaramayacaktır.

Tarih teorilerinin reddedilmesine dayanak olan bu iddialar (savlar) sık sık önemle üzerinde durulan bir başka iddiayla yakından ilgilidir. Teori, yalnız olayların "benzersizliğini" değil, bireyin saygınlığını ve insan faktörünün gücünü reddeder. Geleneksel anlatı kişiliklerin rolüne azami ölçüde yer verir. Toplumsal yapı, toplumsal değişim ile tekrar tekrar görülen tipik özelliklerin dikkate alınması, yaşayan gerçek bireyleri yok sayma pahasına soyutlamayı öne çıkarmaktadır. Bunlar; tarihsel sürece bir tür kaçınılmazlık atfederek, bireylerin bugün veya gelecekte değişiklik yapacak güçten yoksunluğunu ima ederler. Bu teze göre bütün tarih teorilerinin determinist bir yanı vardır. Determinizm ise insanın özgürlüğünün inkârıdır (Tosh, 1997: 148).

Gelenekçiler, teoriye dayanan tarih yazıcılığının doğurduğu en temel sonuçların birinden yani tarihi sosyal bilimlerin karşısında bağımlı konuma düşürmekten uzak dururlar. Onlara göre teori yönelimli tarihçiler, kendi modellerini geliştirmeyip sosyolojinin, sosyal

antropolojinin ve iktisadın teorik bulgularını uygulamaktadırlar. Teorik tarihçilerin yaptığı, onların yararına çalışmaktan ve kendi disiplinlerinin özelliklerini zedelemekten başka bir şey değildir.

Tarihçiler kendi alanlarının bağımsızlığına yönelik her türlü tehdide karşı uyanık durmalıdır. Elton, bu konuda daha da ileri giderek “En saf haliyle tarih, insanın karmaşık sorunlarına basmakalıp çözümler önermeye kalkan, sistem kurma meraklısı sosyal bilimcilere karşı en etkili panzehirdir” ifadesini kullanmaktadır (Detay İçin Bakınız: Geoffrey Rudolph Elton, *The Practice of History*, London 1967).

Elton’un görüşü tarihçilerin teoriden uzak durmasına ve muhafazakârlıklarına bir açıklama getirmektedir. Aslında tarihe karşı dile getirilen itirazların önemli bir kısmının kaynağı önyargıdır. Gelenekçilerin saptadığı negatif eğilimler mevcuttur ve kontrol edilmezlerse yıkıcı sonuçlar doğurabilir. Ancak teorik tarihin daha başarılı örnekleri incelendiğinde görüleceği gibi bu eğilimler tek başlarına belirleyici olmamakta ve sonuçta tarihe bakışımız zenginleşmektedir (Tosh, 1997: 149). Bu aşamadan sonra tarihle ilgili teorileri ortaya koyabiliriz.

İbni Haldun sosyolojinin kurucusudur. Batı dünyasında Auguste Comte’dan çok daha önce sosyoloji ile ilgili temel kavramları ortaya koymuştur. Ancak burada onun tarih eleştirisi ve tarihe bakış tarzı ele alınacaktır: İbni Haldun’a göre bütün varlıklar bozulmaya ve yok olmaya mahkûmdur. Bunu değişimin ve bozulmanın kaçınılmazlığı biçiminde vurgular. Bu kavramı (değişme ve bozulma) devletlerin yaşamlarını incelerken ortaya koyar. Ona göre devletler kendisini kuran soyların asabiyetleriyle orantılı olarak kurulur ve yıkılırlar. Asabiyet (asabiye); toplumsal bilinç, ortak duyu, dayanışma, birliktelik duygusu vb anlamları içerir. Devleti ancak asabiyesi güçlü bir sülale kurabilir. Din böyle devletlerde çok önemli bir role sahiptir. Devletin çökmesini de ailesel niteliklerin bozulmalarına bağlar. “Her ferdin hissedilir bir ömrü olduğu gibi devletlerinde bir ömrü vardır” diyerek organizmacılığını ortaya koyar. Her toplum tıpkı bir canlı gibi doğar, büyür, gelişir ve ölür. Bu durum her toplumsal organizmanın kaderidir (Özlem, 2006: 31).

İbni Haldun, bir devletin ömrünü onu kuran sülalenin nitelikleriyle ve bu niteliklerin bozulmasıyla hesaplar. Bir kuşağın ömrü ortalama 40 yıldır. Devletlerin ortalama ömrü 120 yıl yani 3 kuşak olarak söylenmiştir. Ona göre devlet beş aşamadan geçer. Birincisi, zafer ve hedeflere ulaşma aşamasıdır. Bu aşamada devletin toprakları genişler, vergiler konur, kuruluş için gerekli düzen sağlanır. İkinci aşamada egemenliğin tesis edilmesi aşamasıdır. Burada bir kişinin asabiyeti toplum üzerinde egemen kılınır. İktidara gelirken işbirliği yapılan

ortaklar uzaklaştırılır. Üçüncü aşama, özveri ve rahatlık çağıdır. Bu aşamada devlet senet biriktirir, bayındırlığı geliştirir, tebaalarına makam dağıtır. Dördüncü aşama, kanaat ve barışla yaşama çağıdır. Bu aşamada devlet kendinden öncekini aynen sürdürür. Bir anlamda duraklama çağıdır. Gerileme ve çökme henüz başlamıştır. Beşinci aşama ise israf çağıdır. Bu aşamada önceden biriktirilenler yenilir böylece devlet artık iyice ihtiyarlamıştır.

İbni Haldun, bütün devlet yapılarının bu aşamalardan zorunlu olarak geçtiğini savunmuştur. Öte yandan feragat ve rahatlık (üçüncü aşama) çağı ile kanaat ve barışla yaşama (dördüncü aşama) çağında artık göçebelik unutulur. Süreç böyle kendini yenileyerek devam eder. Göçebelikten yerleşik hayata geçen insanoğlu, uygarlığı geliştirir ve yozlaşır. Başka bir göçebe asabiyeti ona son verip yerine geçer ve kendisi yerleşik olur. O da yozlaşıp asabiyetini yitirince bir başka göçebe soyu ona son verir (İbni Haldun, 2004: 159-212). Yerleşiklikten göçebelige geçiş süreci bir evrimdir ama organizmacı bir biçimde kendi kendini yeniler.

Tarihe farklı bir bakış açısı getirenlerden birisi de politik tarihin kurucusu Machiavelli (1469-1527) olmuştur. O, tarih yazıcılığında ahlakçılıktan ve öğütçülüğten sıyrılıp olayların gerçek nedenleriyle anlatılması gerektiğini ilk kez ileri sürmüştür. Ona göre tarih yazıcılığı devletlerarasındaki düşmanlık ve ikiliklerin nedenlerini politik açıdan araştırmalıdır. Olayları gerçek nedenleriyle anlatan böyle politik tarih yazıcılığı, öncelikle geçmişini doğru olarak bilme ihtiyacında olan devlet adamlarına pragmatik bir hizmet sunar (Özlem, 2006: 36).

Johann Gottfried Herder (1744-1803) ise tarihsel çağları bugünün ölçütleriyle kavramaya çalışmanın yanlıgılar doğurduğunu savunarak; tarih felsefecilerininin geçmişi, bugün sahip olduğumuz ölçütlerle karşılaştırdıklarını ifade etmektedir. Herder, her türlü karşılaştırmanın yanıltıcı olduğu görüşünü; tarihte bir genellik varsa onu bugünkü ölçütlerimize göre kavrama olanağına sahip olduğumuz fikrine dayandırmaktadır. Tarihin gerçek genelliği, bizim ölçütlerimize göre başka bir renge bürünür. Bizden sonraki kuşaklarda aynı tasnifi yapacaktır. Dolayısıyla tarih hiçbir zaman tek bir genellik içinde kavranmayacaktır. Herder, tanrı evrene belli ilkeler koymuştur. Evren Tanrı'nın koyduğu bu ilkelere göre bir evrim süreci içinde gelişir. Bunun gibi tarihte de sürekli bir oluşma, canlı ve çeşitli organizmaların birbirine karşı kesintisiz savaşı vardır. Doğa gibi tarihte durmadan dönüşen yeni biçimlere bürünen alanlardır. Tarihsel olaylar doğanın bir ürünüdür ve tarih de “mutlak varlığın uyumlu bir evrimidir” der. Ayrıca tarihsel olayların doğal olaylar gibi kesin bir yasallık ve nedensellik taşımadığını belirtir. Ona göre tarihe şekil veren en önemli şey onun genelliği değil bireyselliğidir. Bu bireyselliğinde bir kavranılış tarzı

bulunmaktadır. Tarih biliminin bu anlayış tarzı ise “anlama” dır (Özlem, 2006: 52-56; Collingwood, 2007: 102).

5. XIX. Yüzyıldaki tarih yaklaşımları

XIX. Yüzyıl tarih ve tarih felsefesi açısından zengin bir dönem olmuştur. Bu dönemde öne çıkan isimlerden en önemlisi İmmanuel Kant'tır. Kant (1724-1804), Herder'in tarih felsefesinden oldukça etkilenmiştir. Kant'a göre tarihe “ilerleme” açısından bakmak gerekir. O, Herder'in bazı görüşlerine katılmakla beraber ilerlemenin teorik açıdan değil, pratik açıdan ele alınmasını savunmaktadır. İlerleme, insanlığın gelişimine topluca bakmak için başvurmamız gereken önemli bir kavramdır. Bu kavram insanın çabalarını anlamlı bir hedefe yöneltmesi için gerekli ve yararlı olduğu kadar konulan hedeflere ulaşmak için yapılan eylemleri gözümüzde anlamlı kılar. İlerleme kavramı beraberinde bir ereği (amacı) de getirir. Çünkü ilerleyen her şey bir ereğe (amaca) ulaşır. Tarihe ilerleme kavramı altında bakmak için insan hayatında bir erekliliği tasarlamak kaçınılmazdır.

Kant, tarihe bir ereklilik kavramı altında bakmamızı sağlayacak ve gerekli kılacak şeyin “insan özgürlüğü” olduğunu vurgulamıştır. Ona göre tarih, insan özgürlüğünün gelişmesi açısından görüldüğünde bir anlam taşır (Özlem, 2006: 66-67). Tarihe insanın özgür eylemlerinin gelişme ve ilerleme tarihi olarak bakamadığımız sürece insani olaylar anlamsız bir gidiş olarak kalacaktır. Böyle bakılmazsa tarih tümüyle “çılgnlık” süreci ve bir anlamsızlıklar yığını olarak görülecektir.

Estetik tarih anlayışının temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Friedrich Schiller (1759-1805), geçmişte kalan her şeyin sonsuz bir sessizliğe büründüğünü savunmuştur. O, bilim olarak tarihi bu sessizliğin tam olarak kavranamaz olaylar yığınının bölük pörçük betimini yapmaya çalışan verimsiz bir çabası olarak görmektedir. Ona göre tarihsel gerçekliğin çözümlenmesi tarih bilimi ile değil ancak sanat yoluyla mümkündür. Çünkü insan doğayı da tarihi de kendi yaratıcı tinine (ruhuna) göre kurduğu ölçüde özgürdür (Özlem, 2006: 72).

Tarihte özgürlük ve zorunluluğu savunan Friedrich Wilhelm Shelling (1778-1854), tarihi doğadan farklı bir alan olarak görmektedir. Tarihte zorunluluk ve yasallık bulabiliriz ama tarihte aynı zamanda insanların eylemleri de vardır. İşte bu yüzden tarihe doğal bir zorunluluk ve yasallığı tam olarak yükleyemeyiz. Ancak doğa gibi tarihte gelişme ve ilerleme vardır. Bu ilerlemeyi Kant gibi “özgürlüğe doğru ilerleyiş” diye de sayamayız. Çünkü doğada olduğu gibi tarihte de yasalar vardır. Ayrıca bunu tam bir determinizm gibi görmez. O halde tarihi “daha yüksek bir ilkenin yönettiği” sonucuna varılabilir. Ona göre bu ilke “hem özgürlük hem de determinizm” olan bir şey olmalıdır. Tarihteki ilerlemeyi ahlaksal bir ilerlemeye dönüştürecek

olan şey tarihe “insanlığın genel hukuksal bir anayasaya doğru ilerlemesi” olarak bakılmalıdır. Buna ulaşıldığında devletlerarasındaki savaşlar ve çıkar çekişmeleri sona erecek, “gerçek insanlık tarihi başlayacaktır.” Bu yönüyle Schelling’in Kant’ın etkisinde kaldığı görülmektedir.

Schelling, tarihsel olayların ortaya konulması hedefine yaklaşmanın sadece özgürlük ile mümkün olabileceğini vurgulamaktadır. Oysa tarihi yönlendiren bir de “zorunluluk” vardır. Bu nedenle Schelling, tarihin son çağının özgürlükle, zorunluluğun bireysel bilinç ile mutlak bilincin özdeşleştiği “sentez çağı” olduğunu vurgulamaktadır. Böyle bir sentez çağını ise insan değil ancak tanrı gerçekleştirebilir. Bu nedenle insan özgür yanıyla kendi tarihinde tanrının varlığının işaretini izler. Bu noktada bize ancak “sanat” yardım edebilir ya da bir fikir verebilir (Özlem-Ateşoğlu, 2006: 131).

Akılcılığın temsilcilerinden Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) tarih felsefesini tarihin düşünsel yoldan incelenmesinden başka bir şey olmadığını belirtmiştir. Ayrıca tarihi, ruhun kendi eylemi olarak dünya tarihinde kendi öz bilgisine doğru ilerlemesi süreci olarak tanımlamıştır. Bu ise özgürlüktür ve dünya tarihi özgürlük bilinci içinde ilerleme sürecindedir. Hegel dünyada Doğulu, Grek, Roma ve Hristiyan-Germen olmak üzere dört tarihsel devletin olduğunu savunmuştur. Ona göre tarihe tanrının akıl ve iradesi egemendir. Tarihin öznesi olarak dünya ruhunun tanrıdan başkasının olmadığını belirtir. Bu dünya tini (ruhu) yani tanrı ona göre belli halkların (Grek, Roma, German) ruhlarında tecessüm etmiştir.

Hegel, tarihi düz ve edebi olmak üzere iki şekilde ele almıştır: Düz tarih; öngörüden yoksun, dağınık anımsamalara bağlı bilinçten yoksun bir tarihtir. Yani tarihsel olayları ortak anıları konusal geçmişten yoksun bir şekilde art arda sıralayıp kronikleştirir. Edebi tarih; ortak anılara konusal geçmişe ve tarih bilincine sahip olarak ele alınan ve ortaya konulan tarihtir (Soykan, 1999: 271; Özlem, 2006: 92).

Rus düşünür Nikolay Danilevsky (1822-1885) tarihin, tarihsel kültürel varlıkların dinamiği ile belirlenebileceğini savunmuştur. Ayrıca her biri bir uygarlık olan tarihsel-kültürel bütünler kendi içlerinde eski, orta ve modern çağlara sahip olup bütün insanlık tarihini bir arada bu çağlar çerçevesinde düşünmenin yanlışlığına işaret etmiştir. Örneğin 476’da Batı Roma İmparatorluğu’nun yıkılışı Çin’i, Hindistan’ı ve insanlığın başka kısımlarını etkilememiştir. Bu bağlamda Danilevsky, insanlık tarihindeki insan gruplarını üç kısımda ele almıştır: Birinci kısımda tarihin olumlu insanları bulunmaktadır. Bunlar tarihsel-kültürel tipleri ya da uygarlıkları meydana getirirler. Mısır, Asur, Babil, Fenike, Kalde, Çin, Hint, İran, Yahudi, Yunan,

Roma, Arap ve Avrupa uygarlığı insanların meydana getirdiği uygarlıklardır. İkinci kısımda tarihin olumsuz insanları yer almaktadır. Bunlar yaşlanmış ve ölmekte olan uygarlıkları ortadan kaldırır ve yine hiçliğe dönerler. Hunlar, Türkler ve Moğollar böyledir. Üçüncü kısımda ise herhangi bir nedenle gelişmenin ilk aşamalarında duraklamış ve ne yapıcı ne de yıkıcı olabilmiş insanlar vardır.

Uygarlıkların çoğunlukla insanlık tarihine bazı alanlarda katkıda bulduklarına değinen Danilevsky; Yunan uygarlığının güzellik ve felsefe, Sami uygarlığının din, Roma'nın hukuk ve siyasi örgütlenme, Avrupa'nın ise bilim ve teknolojiye katkı yaptığını belirtmiştir. Bununla birlikte bir uygarlığın yaratıcı görevini bitirdiği zaman artık yaratıcı bir bütün olarak ölmeye mahkûm olduğunu söylemiştir.

Oswald Spengler (1880-1936) kültürleri organizmalar olarak görür. Tarih bu organizmaların ortak biyografisidir. Her kültürün çocukluğu, gençliği, ergenliği ve yaşlılığı vardır. Her kültür kendi uygarlığını yaratır. Spengler, dünyada tarih boyunca sekiz kültürün yer aldığından bahseder. Bunlar; Mısır, Babil, Hint, Çin, Greko-Romen, Arap, Meksika ve Batı kültürleridir. Bununla birlikte dünyayı doğa ve tarih olmak üzere ikiye ayırır: Doğa olarak dünyayı yasa tarafından zorla kabul ettirilen ihtiyaçlar bütünü olarak görür. Bilinen her şeyin zamansız geçmiş ya da gelecek olmadığını sadece var olduğunu ve her zaman geçerli olduğunu vurgular. Tarih olarak ise dünyayı insanın içgüdüsel, sezgisel ve sonunda akılcı bir şekilde insanın kendi hayatı ile ilgili yarattığı bir varlık olarak düşünür. Bu belli bir zaman süreci içinde tek ve biricik nitelikleriyle ortaya çıkar ve gelişir. Nedensellik ilişkisi yerine organik bir zorunluluk olarak belirir. İnsan nesneyi çözümlemez, onunla beraber yaşar. Tarihi olaylar ile kültürlerin oluşumu arasında bir bağ olduğunu vurgulayan Spengler, kültürlerin neden ve nasıl doğduklarının cevabının bir sır olduğunu belirtir (Aksakal, 2010: 37-42).

Arnold Toynbee (1889-1974) toplumları fiziksel organizmalar gibi büyürler, güçlenirler ve verimlileşirler şeklinde yorumlamıştır. Toplumlarda olgunlaşma “meydan okuma” ile karşılaşana kadar devam eder. Toplum bu meydan okumaya boyun eğerse yok olur. Karşı gelerek cevap verirse dinamizm kazanır ve gelişmeye devam eder. Bu karşı koymayı başaramadığı zaman yok olur. Bu yok oluş üç aşamalıdır: Yönetici azınlık yaratıcı yeteneğini kaybeder. Buna karşılık çoğunluk azınlığı taklit etme ve izleme niteliğini bir yana bırakır. Son olarak da toplumun toplumsal birliği yok olur.

Toynbee'ye göre uygarlıklar, gelişmelerini doğrusal değil devirsel bir kalıba göre şekillendirirler. Türkiye'yi incelediği kitabında; Osmanlıların ortaya çıkışından bahsederken, göçebe bir toplumun

geliştirdiği büyük disiplin ve örgütçülük ile yerleşik bir toplumun yerine geldiği zaman ortalığın karıştığını savunmaktadır (Toynbee, 2009: 27).

Sınıf çatışması ve materyalist tarih anlayışının temsilcilerinden Karl Marx (1818-1883), Marksizm'in öngördüğü yapıya göre toplumun temel birimleri olarak kurumları değil, sınıfların ele alınmasını savunmuştur (Tosh, 1997: 154; Kongar, 1995: 128). Ona göre tarih kayıtsız şartsız ekonomik kuvvetlerin kontrolündedir. İnsanların davranışlarının arkasındaki nedenlere ilişkin iddiaları ne olursa olsun, bütün çağlarda insan davranışlarının ana sebebi maddi çıkarlar olmuştur. Sınıflar bu çıkarların kolektif ifadesini temsil ederler. Bu nedenle bütün bir tarih, sınıf çatışmasının tarihi olmaktan öteye anlam taşımaz. Tarihi yapan kitlelerdir ama onlar bile önceden çizilmiş bir şema doğrultusunda bunu gerçekleştirir.

Marx tarihin konusu nedir? sorusuna, tarih insanın üretici gücünün gelişimini konu alır diye cevap vermiştir. Marx, tarihsel sürece ilişkin tek gerçek ve nesnel görüşün temelini hayatın maddi koşullarında bulduğunu savunmaktadır. Ancak bu ifadeyle XIX. yüzyıl tarih yazıcılığında etkin olan hacim akımlardan ayrılmaktadır. Onlara göre tarihi tanımlayan temalar milliyetçilik, özgürlük ve dindir. Marx'ın görüşünü ömür boyu çalışma arkadaşı ve mirasçısı olan F.Engels'in ortaya attığı terimle “tarihsel materyalizm” olarak adlandırması son derece yerindedir. Marx bu temel perspektiften asla ayrılmamıştır. Marx ve Engels “biz tek bir bilim tanırız oda tarihtir” derler. Yani tarih, herhangi bir bilim değil tek bilimdir. Bu bilimin dayandığı temel ise materyalist bir tabandır ve bu taban tüm toplum tarihinin anlaşılması için anahtardır. Bu anahtar tüm tarihi, emeğin gelişim tarihi olarak görmemizi sağlar (Özlem, 2006: 126).

Bir toplumdaki tarih o toplumda ne üretildiği, nasıl üretildiği ve malların nasıl değiştirildiği ile belirlenen sınıflar ve servet dağılımının tarihi olarak ele alınır. Böylece toplumsal değişimin ve siyasal devrimlerin nedeni üretim biçimindeki değişimlerdir. Materyalist tarih anlayışına etkin toplumsal görüşler aynen doğal güçler gibi onları anlayamadığımız sürece yıkıcı bir şekilde işler. Fakat onları anlarsak kendi amaçlarımıza uygun kullanmak olanaklı olur (Kongar, 1995: 131). Marx'ın düşüncesinin en belirgin özelliklerinden birisi tarihi dönemlere ayırmasıdır. Kendi yaşadığı çağa kadar üç tarihsel dönem belirlemiş ve her birinin daha ileri üretim tarzlarıyla şekillendiğini öne sürmüştür. Bu dönemler; Antik toplum (ilkel komünal toplum) Yunan ve Roma'yı kapsar. Feodal toplum, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Avrupa'da ortaya çıkan toplum düzenidir. Kapitalist toplum ise sanayi devrimiyle birlikte gelişmiştir (Özlem, 2006: 166-167).

M. Bloch ve L. Febvre'nin öncülüğünde 1929 da kurulan Annales Okulu, tarihin konu ve boyutlarını genişletmiştir. Ayrıca tarih biliminin birbirinden kopuk alt disiplinlere bölünmesine son vermeyi hedeflemiştir. Annales'in yeni bir tarih anlayışı ile ortaya çıkmasındaki ana sebep tarihin bütün sosyal olgular ışığında incelenmesi gerektiğine olan inançtır. Bundan dolayı yeni bir tarih anlayışı ve yazımı ortaya atarak geleneksel tarih anlayışı yerine siyasi olay ve figürleri merkeze alan bir anlayışı savunmuştur (Tosh, 1997: 102).

Sonuç

Tarih, gerek kavramsal gerekse felsefi yönüyle çok tartışılan ve de tartışılmaya devam edilen bir bilim özelliğine sahiptir. Bu tartışmaların genellikle insanoğlunun yeryüzündeki varlığıyla başlayan yaşam sürecinin geçmişte kalan yani yaşanmış geçmişinin bilgisi anlamında tarih ve geçmişte yaşanmış olan insanî-toplumsal olayları inceleyen bir bilim olarak tarih çevresinde yoğunlaştığı görülmektedir. Nitekim tarih, yaşanmış geçmişin felsefesi olarak tarih felsefesi ve onun biliminin felsefesi (metodoloji) açısından değerlendirilmiş ve tarihin ne olduğu hususunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür:

Tarihin bilgisi geçmişte yaşanmış ve olmuş bitmiş olayların bilgisidir. Tarihsel olaylar tekrar etmez, matematik ve tabii bilimler gibi denenemez ve gözlemlenemez. Tarih, gelecek için kabul edilebilir sonuçlar ortaya koyamaz. Buna göre tarihin bilim değil edebi bir tür olduğu belirtilmektedir. Buna karşılık tarihin bilim olduğu, hatta bilimden de öte bir şey olduğu ifade edilmektedir.

Tarihi süreç içerisinde toplumsal, ekonomik, teknolojik ve bilimsel değişimlere bağlı olarak tarihi tanımlama ve araştırma yöntemleri değişiklik arz etmektedir. Braudel'in ifade ettiği gibi birden çok tarihler, tarihe dair metodlar, merak edilen konular ve bunlarla ilgili görüş açıları vardır. Yarın da başka merak konuları, başka görüş açıları olacaktır. Dolayısıyla geçmişte olduğu gibi gelecekte de tarihin ne olduğu sorusu sorulmaya devam edilecek ve bu hususta yine de farklı görüşler ileri sürülecektir. Belki de tarihin ne olduğu sorusuna günümüzde verilecek en uygun cevap Bury'in dediği gibi, "tarih bir bilimdir, ne fazla ne eksik..."

Sonuç olarak tarih, "sentezci ve ampirik usuller arasındaki hassas denge ve model ile gerçeklik arasındaki gerilim" sayesinde ilerler. Bu disipline tabi kaldığı müddetçe, teorilerin değerlendirilmesi ve yetersiz bulunması beklenmelidir. Ancak bu durum teorilerden yararlanmaktan vazgeçilmesi için değildir.

Tarihçilerin işi daima en geniş anlamda ele alınan verilerin ışığında teoriyi uygulamak, geliştirip incelemek ve yeni bir teori ortaya

koymaktır. Bunu açıklamaya ilişkin şu ya da bu soruna çözüm getirecek nihai teoriyi veya yasayı bulmak için değil, gerçekten tarihin önemli sorunlarıyla asla baş edemeyecekleri için yaparlar. Ayrıca teori bireyin değerini düşürmez. İnsanların özgürlüğünü kısıtlayıp amaçlarını gerçekleştirmelerine engel olan sınırları açıklamaya uğraşır. Böylece tarihteki örüntüleri ortaya çıkarır.

Kaynakça

- Aksakal, Hasan, (2010), “Oswald Spengler’in Tarih, Kültür ve Medeniyet Anlayışı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.3, İstanbul 2010, s. 37-42.
- Bloch, Marc, (1994), *Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara.
- Carr, Edward Hallet, Jose Fontana, (1992), *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, Çeviren: Özer Ozankaya, İmge Kitabevi, Ankara.
- Carr, Edward Hallett, (2003), *Tarih Nedir?*, (Çev: Misket Gizem Gürtürk), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Collingwood, Robin G., (2007), *Tarih Tasarımı*, (Çev: Kurtuluş Dinçer), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Elton, Geoffrey Rudolph, (1967), *The Praticce of History*, London.
- Evans, Richard J., (1999), *Tarihin Savunusu*, (Çev: Uygur Kocabaşoğlu), İmge Kitabevi, Ankara.
- Halkın, Leon E., (2000), *Tarih Tenkidinin Unsurları*, (Çev: Bahaeddin Yediyıldız), TTK, Ankara.
- İbni, Haldun, (2004), *Mukaddime*, Çev. Halil Kendir, İstanbul.
- Iggers, Georg G., (2011), *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*, (Çev: Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Jenkins, Keith, (2011), *Tarihi Yeniden Düşünürken*, (Çev: Ayhan şahin), Birleşik Yayınları, Ankara.
- Kongar, Emre, (1995), *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Kütükoğlu, Mübahat, (2011), *Tarih Araştırmalarında Usûl*, TTK, Ankara.
- Niyazi, Mehmed, (2011), *Türk Tarih Felsefesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İlber, (2009), *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara.

- Özbaran, Salih, (1990), “Tarih Nedir? (Tarihin Çağdaş Tanımı ve Alanı Üzerine Notlar)”, *Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ, s. 1-7.
- Özçelik, İsmail, (2011), *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Özlem, Doğan, (2006), Güçlü Ateşoğlu, *Tarih Felsefesi Seçme Metinler*, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Özlem, Doğan, (2006), *Tarih Felsefesi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Öztürk, İbrahim Hakkı , (2011) “Bilimsel (Modern Tarihten Parçalanmış (Postmodern) Tarihe)”, *Tarih Nasıl Yazılır? Tarih Yazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, (Ed: Ahmet Şimşek), Tarihçi Kitabevi, İstanbul, s. 39-67.
- Öztürk, Mustafa, (2010), *Tarih Felsefesi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Paul, Herman, (2019), *Tarih Teorisi*, (Çev: Büşra Helvacıoğlu), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.
- Southgate, Beverley, (2012), *Tarih: Ne ve Neden Antik, Modern ve Postmodern Yaklaşımlar*, (Çev: Çağdaş Didar, Erhan Baltacı, Didem Salıhoğlu, Tuba Altın, Berkay Ekrem Ersöz), Phoenix Yayınları, Ankara.
- Soykan, Ömer Naci, (1999), “Hegel Sisteminde Tarih Felsefesi, Betimleyici-Eleştirel Bir Giriş”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, s. 271-289.
- Togan, Zeki Velidî, (1985), *Tarihte Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Tosh, John, (1997), *Tarihin Peşinde*, (Çev: Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Toynbee, Arnold J., (2009) *Türkiye Bir Milletten yeniden Doğuşu I*, Çev. Kasım Yargıcı, Örgün Yayınları, İstanbul.
- Türkdoğan, Orhan, (1995), *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*, MEB Yayınları, İstanbul.
- Yolcu, Hüseyin, (2012), “Bilimsel Araştırma Yöntemleri”, *Bilimsel Araştırmaya İlişkin Temel Kavramlar*, (Ed: Abdurrahman Tanrıoğen), Anı Yayıncılık, Ankara, s. 3-27.